

Богдана ГРИНДА
аспірантка ЛНАМ

СЕРЕДНЬОВІЧНІ МАНУСКРИПТИ В ІНТЕРНЕТІ: ВІДКРИТИЙ ПРОЕКТ

***Анотація.** У статті подано огляд мережевих ресурсів, присвячених середньовічній рукописній книзі, зокрема охарактеризовано електронні іконографічні каталоги, розроблені провідними європейськими та американськими бібліотеками. Запропоновано оптимальні можливості пошуку середньовічних текстів і мініатюр в інтернеті.*

***Ключові слова:** середньовічні манускрипти, мініатюра, іконографічні каталоги.*

Кожен дослідник-мистецтвознавець прагне працювати з оригінальними творами мистецтва, мати змогу залишитися з ними сам на сам, відчутти їх на дотик у прямому та переносному сенсах. На жаль, об'єктивна дійсність така, що безпосередній доступ до мистецьких творів не завжди можливий. Перший крок назустріч дослідникам середньовічної рукописної книги та всім, хто цікавиться культурою і мистецтвом доби Середньовіччя, зробили провідні європейські бібліотеки, створивши електронні іконографічні каталоги ілюмінованих манускриптів. Проте такі заходи було сприйнято досить неоднозначно. Спроба широкого оприлюднення середньовічних манускриптів спричинила полеміку між прихильниками безпосередньої роботи з рукописною книгою і тими, хто пропагує вільний доступ до неї в мережі інтернет. І все ж найбільші світові музеї та бібліотеки не припиняють роботу над проектами, покликаними не просто популяризувати мистецтво Середньовіччя, а й створити всі умови для його наукового дослідження.

Уже не перший рік у мережі інтернет реалізується проект, що робить можливим вільний доступ до рукописних книг у віртуальному форматі. Цифрові версії оригінальних середньовічних текстів та ілюмінованих манускриптів пропонуються користувачам інтернету на офіційних сайтах провідних світових бібліотек. Хоча тільки окремі бібліотеки повністю каталогіз-

ували та оцифрували всі свої середньовічні манускрипти, їхні палеографічні та іконографічні бази постійно розширюються.

Надзвичайно багатими колекціями середньовічних манускриптів володіють французькі бібліотеки та музеї. Одним з наймасштабніших інтернет-проектів є “Enluminures”, який організували спільно Інститут дослідження історії текстів (Institut de recherche et d’histoire des textes (CNRS) та Управління книги і читання (Direction du livre et de la lecture), який здійснюється за підтримки Міністерства культури Франції (<http://www.enluminures.culture.fr>). Іконографічні ресурси спеціально для цієї програми почали добирати ще 1979 р. Зараз на офіційному сайті проекту виставлено понад 80 тисяч середньовічних мініатюр, що зберігаються в численних муніципальних французьких бібліотеках. Варіантів пошуку є кілька. На сайті подано перелік міст, бібліотеки яких представили свої ілюміновані манускрипти, на сторінці кожної з бібліотек можна оглянути той чи інший манускрипт (за бібліотечним індексом). Пошук манускриптів можливий за трьома категоріями: за іменем автора, за назвою та типом декору. Окремі опції створено для пошуку іконографічних ресурсів — за тематичним алфавітним каталогом і за типом книг і композицій. Передбачено також можливість так званого “експертного пошуку”, коли відомі атрибутивні відомості (бібліотечний індекс, автор, назва, іконографічний сюжет, дата) про рукопис чи зображення. Тематичний каталог логічно продуманий і чітко структурований, у ньому представлено найрізноманітніші типи сюжетів у алфавітному порядку, до яких пропонується максимально широкий перелік зразків ілюмінації. Кожне зображення доповнене супровідним текстом з докладною інформацією про атрибуцію мініатюри (індекс манускрипту, номер папки, за якою каталогізовано мініатюру, сюжет, загальна тема, назва книги, тип книги, дата, місце походження, тип декору). Оглядати мініатюри можливо і в зменшеному форматі, і на повний екран, що дозволяє роздивитися навіть найдрібніші деталі зображення.

Однією з найбагатших колекцій західних і східних середньовічних манускриптів володіє Національна бібліотека Франції (Bibliothèque Nationale de France). Департамент ілюмінова-

них манускриптів (Manuscrits enluminés du Département des Manuscrits) розробив кілька інтернет-проектів, присвячених мистецтву рукописної книги. Зокрема, на офіційному сайті бібліотеки створено великий пошуковий сервер — Мандрагора (Mandragore) (<http://mandragore.bnf.fr>), у який входить ще одна класифікаційна віртуальна система, що отримала назву Галліка (Gallica) (<http://gallica.bnf.fr>). Тематичний каталог Мандрагори поділений на тринадцять загальних категорій (мистецтво; Біблія та апокрифи; ботаніка; християнство; інші релігії; географія; історія; література; парапсихологія, окультизм і демонологія; наука; науки соціальні; техніка, прикладні науки; зоологія). Кожна з тем має ще спеціальний вузький поділ. Так, наприклад, у “Християнстві” окремими пунктами названі “Загальні проблеми”, “Бог”, “Святі”, “Культурні предмети”, “Клір” (ордени та ієрархічна структура), “Ритуали, церемонії, практики”. Усі підтеми містять переліки сюжетів, більшість з яких проілюстрована мініатюрами з різних манускриптів. Зображення супроводжує каталогізаційна довідка з докладними атрибутивними відомостями. Окрім того, запропоновано низку інтерактивних тематично споріднених посилань, наприклад, у сюжеті “Смертні гріхи” це алегорія, вбивство, рицар, заздрість, лев, розкіш, гордість, лінощі, король і т. д. Всі цифрові ілюстрації доступні для перегляду в повноекранному форматі, у них збережено оригінальну кольористику. Інші можливості доступу до манускриптів з Національної бібліотеки створено на пошуковому сервері “Галліки”. На її гостьовій сторінці запропоновано посилання на манускрипти, ілюмінація яких повністю представлена в цифровому форматі, а також спеціалізовані посилання на авторів (наприклад, Тіт Лівій, Жан Мансель чи Августин Блаженний), на окремі книги (Біблія, романи про рицарів Круглого столу) або на художників-мініатюристів, котрі ілюмінували той чи інший манускрипт (Жан Коломб, Maître de l’Echevinage, Evrard d’Espingues). Департамент ілюмінованих манускриптів Національної бібліотеки розмістив на сайті майже 80 манускриптів, серед яких різні версії “Граду Божого”, романів античного (“Роман про Трою” Бенуа де Сент-Мора, “Роман про Енея”,

“Роман про Фіви”) і бретонського циклів (“Роман про Грааль”, “Смерть короля Артура”, “Ланселот дю Лак”, “Роман про Трістана”), історичні хроніки (“Великі хроніки Франції”, “Універсальні хроніки”, “Романська історія” Тіта Лівія) і т.д. Усі ілюстрації, крім суто каталогізаційних підписів, мають пояснення і про сюжет. У пошукових опціях окремо зазначено “експертний пошук” манускриптів і мініатюр.

Серед великих французьких інтернет-проектів, присвячених середньовічним манускриптам, — проект “Лібер Флорідус” (<http://liberfloridus.cines.fr>). На його офіційному сайті зібрано ресурси з бібліотеки Мазарін (Bibliothèque Mazarine) та бібліотеки (св. Женеви) (Bibliothèque Sainte-Geneviève) в Парижі (1600 манускриптів і 31 тис. мініатюр). Іконографічний пошук, порівняно з Enluminures і Mandragore, спрощено. Відвідувачам сайту запропоновано опції для докладного пошуку конкретних манускриптів і мініатюр, а також для пошуку за так званою “ключовою фразою”, ввівши яку, отримуєш перелік усіх можливих манускриптів з інтерактивними посиланнями на ілюстрації до теми. Мініатюри доступні для перегляду цілісно та доповнені зображеннями фрагментів.

Крім проектів, до яких задіяні провідні наукові бібліотеки Франції, що розробляють величезні віртуальні каталоги ілюмінованих манускриптів, існують програми, покликані популяризувати середньовічне мистецтво, зокрема, мініатюру. Однією з найбільших іконографічних баз такого спрямування є база, що отримала назву “Le Moyen Age en lumiere. Les tresors des Bibliothèques de France” (<http://www.moyenageenlumiere.com>). На її сервері зібрано кількості мініатюр манускриптів з різних французьких колекцій. Їх об’єднано за тематичним принципом: простір і час, тварини, людина і сім’я, праця і щоденне життя, символи й форми влади, уява, знання і освіта, побачити невидиме, лики Господа, світ маргіналії. Передбачено також можливість самостійного пошуку за ключовою фразою чи назвою манускрипту. Кожна з тем розширена досить ґрунтовним переліком сюжетів. Сайт розробляли як багатомовний (французька, англійська, німецька), але повна версія (і текстуальна, і візуальна) доступна тільки французькою мовою.

Бібліотеки Франції, які володіють чи не найбагатшими колекціями західних манускриптів, активно використовують новітні цифрові технології, щоби зробити доступ до творів середньовічного мистецтва простим і, головне, безперешкодним для людей у всьому світі. Іконографічні бази, які створили провідні інститути дослідження середньовічних манускриптів, призначені для науковців і для всіх, хто цікавиться культурою та мистецтвом Середньовіччя.

Надзвичайно багаті англійські колекції манускриптів, і передусім — Британської бібліотеки (British Library, London), також цінне зібрання манускриптів і мініатюр належить оксфордській бібліотеці Бодлі (Bodleian Library, Oxford). Ці бібліотеки поставили собі за мету відкрити середньовічні та ренесансні манускрипти не тільки для науковців і пошуковувачів, а й для широкої публіки. Для цього створено спеціальний віртуальний каталог ілюмінованих манускриптів, серед яких вже добре знані рукописи й досі невідомі фоліанти. Наразі на сайті британської бібліотеки доступні манускрипти з колекцій Arundel, Burney, Egerton, Hargrave, Henry Davis, Hirsch, King’s, Lansdowne, Sloane, Stowe та Yates Thompson (<http://prodigi.bl.uk>). Манускрипти ще з одної великої колекції бібліотеки — Harley — додаються до каталогу. До кінця 2007 р. було переведено в цифрову версію понад 650 рукописів. На 2008 р. заплановано доповнити віртуальний каталог ще двома тисячами манускриптів з цієї колекції. До каталогу поки що не входять ілюміновані манускрипти з колекцій Additional, Cotton і Royal. На завершення цього великого проекту на сайті Британської бібліотеки буде вміщено майже дев’ять з половиною тисяч західних манускриптів. До віртуального каталогу, розробленого фахівцями Департаменту манускриптів Британської бібліотеки, входять усі тексти із західних рукописних книг, документи, що походять з дохристиянських часів, сучасні матеріали, а також усі манускрипти з Британської бібліотеки та Британського музею. Проте більшість манускриптів усе-таки не доповнені візуальним рядом. Тому розробники проекту запропонували різні можливості пошуку. Усі ресурси класифіковано за двома категоріями: цифровий каталог ілюмі-

нованих манускриптів і зображення online. Кожен з відвідувачів сайту може скористатися різними пошуковими формами. Найпростішим способом є пошук за ключовою фразою та датою. Також запропоновано опції для доступу до конкретних манускриптів (за назвою чи каталогізаційним номером). Передбачено й можливість “експертного пошуку” (вводячи різні комбінації спеціальних атрибутивних відомостей). Автори проекту розробили також освітню програму, присвячену західноєвропейській середньовічній ілюмінації. У пошукових опціях можна обрати так званий “тур”. У ньому подано, хоч і стисло, але дуже структуровано та змістовно історію західної мініатюри, її типологію, описано різні колекції Британської бібліотеки. Текстуальна частина доповнена великим візуальним рядом, до якого дібрані характерні з погляду іконографії та стилістики зразки. Також відвідувачам “туру” пропонують список літератури для ґрунтовнішого вивчення теми. Важливим і потрібним є “Термінологічний словник” з інтерактивними посиланнями, що дуже спрощує орієнтацію, створений на основі словника Мішель Браун (“Understanding Illuminated Manuscripts: A Guide to Technical Terms”).

Це один великий британський проект здійснюється на базі Оксфордського університету за підтримки державних органів вищої освіти Англії, Шотландії, Вельсу та Північної Ірландії (Higher Education Funding bodies of England, Scotland, Wales and Northern Ireland) (<http://image.ox.ac.uk>). На сервері Оксфордського університету зібрано манускрипти з різних британських колекцій, зокрема, з університетських бібліотек, серед яких Balliol College, Bodleian Library, Corpus Christi College, Jesus College, Magdalen College, Merton College, St. John's College. Проект почали реалізовувати ще 1995 р. Спочатку на сервері було вміщено тільки ранньосередньовічні кельтські манускрипти. Але іконографічні бази постійно розширювали та доповнювали. Тепер у віртуальному форматі доступні понад 80 манускриптів, датованих IX — XVI ст., що походять з різних європейських країн. Пошук потрібного рукопису можливий за коледжами, що володіють середньовічними колекціями ілюмінованих книг, також на сайті вміщено повний

перелік манускриптів. До кожного з них запропоновано коротку інформативну довідку. Ілюстрації можна оглядати і в зменшеному, і в повноекранному режимі. Іконографічний пошук, щоправда, досить складний, оскільки відсутні опції сюжетно-тематичного пошуку.

Колекція ілюмінованих манускриптів Бібліотеки Бодлі доступна на її офіційному сайті (<http://www.bodley.ox.ac.uk>). Манускрипти каталогізовані за хронологічним (XI ст., XII ст., XIII ст., кін. XIII — поч. XIV ст., XIV ст., кін. XIV — поч. XV ст., XV ст., кін. XV — поч. XVI ст., XVI ст., XVII ст.) і хронологічно-територіальним принципом (Англія XI ст., XII ст.; Англія, Франція, Італія XIII ст.; Англія кін. XIII — поч. XIV ст.; Англія, Італія XIV ст.; Англія кін. XIV — поч. XV ст.; Англія, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди XV ст.; Англія, Франція, Нідерланди XV — поч. XVI ст.; Англія XVI ст.). Кожен з них доповнено бібліографічною довідкою та візуальним рядом (з атрибутивними відомостями). Окремо передбачено можливість доступу до середньовічних західних манускриптів, створених до 1500 року.

Неможливо залишити поза увагою великі зібрання манускриптів і мініатюр, що зберігаються в бібліотеках і музеях Нідерландів. Один з найбільших віртуальних каталогів з широкою іконографічною базою (Iconclass system) і ґрунтовними історіографічними матеріалами створено спільно Національною бібліотекою Нідерландів (Koninklijke Bibliotheek) і Музеєм Меєрманно (Museum Meermanno-Westreenianum) (<http://www.kb.nl>). Електронний каталог, який містить понад 10 тисяч мініатюр, історизованих ініціалів і бордюрних декорацій, запрограмований на різні пошукові опції. Умовно їх можна поділити на, так би мовити, професійні та любительські. Традиційно для іконографічних баз такого напрямку створено форму “експертного пошуку” і деталізований тематичний каталог. Для широкого кола відвідувачів запропоновано віртуальний тур сторінками ілюмінованих манускриптів. Поряд з мініатюрами, об'єднаними за загальними сюжетами (Церква і суспільство; християнські свята; Біблія; різне, а саме — фантастичні істоти, смерть, демони, гріхи і чесноти), подано ко-

роткі описи й тематичні анотації. Кожна з ілюстрацій, заекспонована на головній сторінці “туру”, є своєрідним посиланням, скориставшись яким, отримуєш доступ до інших зображень з певного розділу.

У тематичному іконографічному каталозі складніша, але водночас значно повніша, класифікація. У каталозі як головні виділено такі напрями: релігія та магія; природа; людина й людське буття; суспільство, цивілізація, культура; абстрактні ідеї та концепції; історія; Біблія; література; класична міфологія та давня історія. Кожен з напрямів складається з різних підтем. Наприклад, у розділі “релігії і магії” запропоновано посилання на кілька груп сюжетів — символічні репрезентації (творіння, космос, космогонія, всесвіт, буття); християнство; нехристиянські релігії; магія, окультизм; астрологія, які поділені за ще вужчим принципом. Так, магія та окультизм має такі сюжети: магія та надприродне (привиди, духи і т.д.); відьомство; чари (“зле око”, цілительство, перетворення) і провісництво, забобони, масові вірування. Поряд з кожним сюжетом є інтерактивна позначка, на якій вказано кількість знайдених мініатюр, водночас через неї здійснюється доступ до потрібних зображень. Мініатюри з іконографічної бази доповнені докладними атрибутивними відомостями. Також можливий швидкий і зручний доступ до історіографічних матеріалів про манускрипт, з якого походить та чи інша мініатюра. Ілюстрації представлені в кількох форматах — зменшеному, трохи збільшеному та повноекранному, що дозволяє роздивитись найменші деталі.

Голландський проект вирізняється багатством іконографічних матеріалів, і водночас ґрунтовними, дуже докладними, атрибутивними й бібліографічними відомостями, які їх супроводжують. Електронний каталог Національної бібліотеки Нідерландів дає справді широкі можливості роботи із середньовічними текстами та зображеннями.

Американські наукові інституції також активно долучаються до інтернет-проектів зі створення іконографічних баз середньовічної ілюмінації. Відома колекція середньовічних ілюмінованих манускриптів зібрана в нью-йоркській бібліотеці Пірпонт Морган. Бібліотека спільно з Індексом християнсь-

кого мистецтва (Index of Christian Art) розробила великий дослідницький проект, названий “Корсар” (Cogsair), у якому зібрано й каталогізовано в електронному форматі понад 5 тисяч середньовічних і ренесансних мініатюр (<http://cogsair.morganlibrary.org>). Але їхня кількість постійно збільшується. Структура сайту логічна й прозора, вона дає можливість не пропускати жодної деталі. Вже на гостьовій сторінці проекту запропоновані різні пошукові можливості. Відвідувач сайту може скористатися прямим посиланням, щоби перейти до повного списку ілюмінованих манускриптів, або звернутися до пошукової системи, яка дає гнучкі, багатоваріантні способи пошуку (наприклад, за темою, автором, назвою книги чи манускрипту, за індексаційним номером і т. д.). Передбачено також звуження пошуку — якщо зазначити — про яку саме колекцію ідеться (саме середньовічні мініатюри, архівні матеріали чи рідкісні, досі не публіковані зображення). Розроблено опції так званого “швидкого пошуку” за ключовою фразою. З освітньою та водночас репрезентативною метою в проекті створено велику галерею з мініатюрами й інформативними інтерактивними посиланнями на інші зображення з манускрипту, до якого вони належать. “Корсар” має дуже велику й ґрунтовну іконографічну базу. Кожну з мініатюр доповнює вичерпна, надзвичайно деталізована довідка з атрибутивними даними й відомостями про манускрипт, іконографію сюжету, коментарями до тексту й інтерактивними посиланнями на інші джерела з цієї теми, доступні на сайті. Мініатюри можна оглядати і цілісно, і по фрагментах. Результати пошуку можливо отримувати за самостійно обраною класифікацією, зокрема, за іменем автора чи за датуванням. Також можна скористатися посиланнями, які дозволять оглянути мініатюри, виконані в схожій стилістиці. Наприклад, ілюстрації до готичних манускриптів, що ілюмінували майстри паризької школи. Проект “Корсар” має дуже логічно продуманий каталог, який об’єднує багаті ресурси середньовічної ілюмінації з бібліотеки Пірпонт Морган. Простота в застосуванні електронного каталогу поєднана з ґрунтовними науковими матеріалами, які супроводжують кожную з ілюстрацій.

Це один американський інтернет-проект — “Digital Scriptorium” (<http://www.scriptorium.columbia.edu>). На його офіційному сайті створено віртуальну іконографічну базу, де зібрано понад п’ять тисяч середньовічних і ренесансних манускриптів і 24 тисячі мініатюр, наданих бібліотеками та університетами США. Цей проект вирізняє те, що доступними для публіки стали манускрипти, які раніше не експонували і навіть не репродукували. “Digital Scriptorium” дає широкі дослідницькі можливості не тільки медієвістам, але й палеографам, музикознавцям, історикам.

У мережі інтернет багато сайтів, присвячених середньовічній ілюмінації. Для орієнтування в багатих мережевих ресурсах створюються спеціальні сервери, покликані спростити пошук. Один з таких серверів розміщено за адресою <http://www.home.hetnet.nl>. Його розробники пропонують оптимальні форми пошуку, чітко структуровані, зі всіма посиланнями на найбільші віртуальні каталоги та електронні іконографічні бази.

В українському інтернет-просторі також реалізуються проекти, присвячені рукописній книзі, зокрема давньоруській. Одна з найбільших електронних бібліотек, у якій зібрано оригінальні та перекладені тексти середньовічних літописів, розташована на сайті <http://litopys.org.ua>. Проект бібліотеки давньої української літератури отримав назву “Ізборник”. Ідея проекту полягає в тому, щоб зібрати разом якомога більше творів української писемності. Серед доступних у електронному форматі — тексти Літопису руського, Повісті минулих літ, Галицько-Волинського літопису, Київського літопису, Лаврентіївського літопису та інших. Автори проекту наголошують, що добірка текстів і матеріалів, опублікованих на сайті, не випадкова, їх подано в контексті єдиного культурно-історичного процесу, що має показати спадкоємність і неперервність української літературної традиції. Літописи, хроніки, історичні документи зібрані в розділі “Літописи”. На жаль, бібліотека пропонує тільки тексти, не доповнені візуальними матеріалами.

Сучасні технології розширюють наукові горизонти, зокрема, дослідників мистецтва. Завдяки інтернет-проектам, що мають за мету створення віртуальних іконографічних баз, ста-

ють загальнодоступними твори мистецтва, котрі раніше зберігались у бібліотечних і музейних фондах, серед них численні західноєвропейські середньовічні ілюміновані манускрипти. Дослідники в усьому світі здобули безпосередній доступ до першоджерел. Адаже в мережевих ресурсах розміщено електронні каталоги із сотнями тисяч мініатюр, цифрові версії яких цілкомовито відповідають оригіналам. Реалізація таких проектів сприяє багаторівневому міжкультурному діалогу.

Annotation

Hrynda Bohdana. Medieval manuscripts in the internet: opened project. The review of network resources, devoted to the medieval handwritten book and illuminated manuscripts is given in the article. Electronic iconographic catalogues, developed in the leading European and American libraries, are described in particular. Optimum possibilities of Internet search of medieval texts and miniatures are offered.

Key words: illuminated manuscripts, miniature, iconographic bases, electronic catalogues, search options.

Аннотация

Грында Богдана. Средневековые манускрипты в интернете: открытый проект. Статья представляет обзор сетевых ресурсов, посвященных средневековой рукописной книге, в частности электронным иконографическим каталогам, разработанным ведущими европейскими и американскими библиотеками. Также в статье предлагаются оптимальные варианты поиска средневековых текстов и миниатюр в Интернете.

Ключевые слова: средневековый манускрипт, миниатюра, иконографический каталог.